

Tingens bästföredatum

Herta Müller

I

I essän »Den främmande blicken« beskriver Herta Müller händelserna genom vilka hon förstår att den rumänska säkerhetstjänsten (*Securitate*) är efter henne. Eller, som hon själv inflikar, händelserna genom vilka man vill att hon ska förstå det.

Den första äger rum i trafiken. Farande på sin nyligen införskaffade cykel blir hon påkörd av en lastbil. Ett par dagar senare kallas hon till ett förhör, under vars gång förhørsledaren plötsligt utbrister: »Ja, ja det finns verkligen trafikolyckor.«¹

Ytterligare någon dag senare går hon till sin frisör som tillfälligtvis, utan att Müller berättat att hon äger en cykel, för cykeln på tal. Hon erbjuds en gratis hårblekning, tackar ja, men får stora sår i hårbotten. När hon kallas till förhör på nytt utbrister mannen från

---

¹ Herta Müller, »Den främmande blicken«, *Kungen bugar och dödar*, sv. övers. Karin Löfdahl (Stockholm: W&W, 2005), 115.

säkerhetstjänsten: »För att bli blond måste man lida, eller hur?»² Müller går tillbaka till frisören, nämner att blekningen gett henne sår i hårbotten, men kvinnan ber bara om ursäkt som hastigast. I stället försöker hon få Müller att köpa ett par parfymflaskor, trots att handel som inte sker via stadens affärer är strängt förbjuden.

Den sista händelsen består i att hon, hemkommen från samma frisör, hittar en lapp från en vän ovanpå kylskåpet. När hon frågar vännen hur hon kommit in i lägenheten svarar hon att hon inte alls varit i lägenheten, utan fäst lappen på dörrhandtaget. Müller förstår att det är säkerhetstjänsten som varit där och som genom att flytta lappen velat göra henne uppmärksam på att hon övervakas. Hon konstaterar:

[Cykeln] blev inte så länge en cykel, hårblekningen kunde inte förbli en hårblekning, parfymen ingen parfym, dörrhandtaget inget dörrhandtag, kylskåpet inget kylskåp. Tingens enhetlighet hade ett bästföredatum [*Verfallsdatum*]. Allt runtomkring tycktes inte längre vara så säkert på om det var det ena eller det andra eller någonting helt annat.³

Upprinnelsen till att Müller beskriver dessa händelser är en kritik av en viss föreställning om främlingskap, nämligen att det är vad man drabbas av när man kommer till en plats där man aldrig varit tidigare och vars traditioner man inte är bekant med eller har adekvat kunskap om. Hon förklarar att det motsatta är fallet. Främlingskap är det som drabbar en på den plats som är som mest bekant för en, ens mest vardagliga, självklara och förtrogna plats.

---

2 Müller, 116.

3 Müller, 117. Mod. övers.

Det är vad som uppstår när det självklara och förtrogna tas ifrån en.⁴

Jag har berört det tidigare. Gombrowicz kalenderkänslighet har också att göra med att det förtrogna – »denna uteslutande pålitliga och vänskapliga värld« – plötsligt blir främmande och väcker rädsla. Hos Müller inverteras dock det existentiella registret. Det framträder genom erfarenheten av politisk förföljelse. Främlingskapet i vardagen är ett tillstånd som exploateras av säkerhetstjänsten och konkretiseras i upptäckten av att »tingens enhetlighet« har ett »bästföredatum«. Eftersom de pekar mot en förföljare gäller de inte längre som sig själva.

Vad rädslan beträffar gör Müller i en annan essä en distinktion mellan två sorter. Medan »den KORTA« är oväntad, men försvinner »när orsaken till den försvinner«, är »den LÅNGA« bekant och det överraskande med den »endast de dagligen nya, oväntade metoderna, som används för att framkalla den«. ⁵ Den långa rädslan

---

4 Müller insisterar på att detta främlingskap inte har någonting med »skrivandet att göra« och att den som föreställer sig »att han har arbetat sig fram till Den främmande blicken genom stilistisk övning och språkförståelse [...] blåser upp sin fåfänga på just det ställe, där de flesta människor knäckts utan att ha ägnat sig åt skrivandet.« (Müller, »Den främmande blicken«, 127 och 132). Den förefaller inte desto mindre ha åtskilligt med Müllers eget skrivande att göra. Sanna Schulte påminner om att den dessutom har en begreppslig förlaga i »den vaksamma blicken« som Müller för på tal i en annan essä, »Wie Wahrnehmung sich erfindet«, och förbinder med just skrivandet. Schulte konstaterar att bägge svarar mot det »för Herta Müllers skrivsätt så karaktäristiska fokuserandet på detaljer«. Se Sanna Schulte, »Blicken und Schreiben (Der Fremde Blick)«, i *Herta Müller. Handbuch*, red. Norbert Otto Eke (Stuttgart: J.B. Metzler, 2017), 185–190. Jag återkommer till hur man ska förstå dessa, av Schulte omnämnda, men inte i någon större utsträckning tematiserade »detaljer«. För »Wie Wahrnehmung sich erfindet«, se Herta Müller, *Der Teufel sitzt im Spiegel* (Berlin: Rotbuch Verlag, 1991), 9–33.

5 Müller, »När det ligger något i luften, är det för det mesta inget bra«, *Kungen bugar och dödar*, 167.

»finns kvar under dagens alla timmar, månadens alla veckor och årens alla tider«; den »ockuperar klockans tickande lika väl som dagens och nattens tysta gator« och låter sig härledas till »rädslomakare«, som »i sitt utspekulerade hantverk arbetar så precist« att rädslan »blir större än man själv« och förvandlar en från »någon som är rädd« till någon som »tillhör den«⁶.

Om det är precisionen med vilken förföljelsen och övervakningen genomdrivs som gör rädslan lång, tvingar den förföljda att anta en främmande blick och bli varse att tingens enhetlighet har ett bästföredatum, är det samtidigt just precision som avkrävs den förföljda för att hon ska kunna leva med rädslan och bland de förfallande tingen. »I den övervakade staten«, skriver Müller, »kräver varje situation för den förföljda sin registratur. Den måste vara lika precis som statens iakttagelser och registratur.«⁷ Frågan är vad det innebär att vara »lika precis« som staten? Vad innebär det för den förföljda? Och vad innebär det, i nästa led, för skrivandet?

---

6 Müller, 167–168. Mod. övers. Eftersom rädslan är en så stor sak för Müller, ett iögonfallande tema, som hon inte bara talar om i denna essä och andra, utan någonting som många av hennes romankaraktärer lever i, det vill säga »tillhör«, har den varit föremål för viss diskussion inom forskningen. Tydligast hos Nina Brodbeck, som går så långt som att hävda att läsaren av Müllers böcker konfronteras med en »klostrofobisk värld av skräck«, i vilken »protagonisterna står under behärskning av en enda känsla: rädslan«. Se hennes *Schreckensbilder. Zum Angstbegriff im Werk Herta Müllers* (Diss. Marburg, 2000), 4. Se även Norbert Otto Eke, »'Macht nichts, macht nichts, sagte ich mir, macht nichts': Herta Müller's Romanian Novels«, i *Herta Müller*, red. Brigid Haines och Lyn Marven (Oxford: Oxford University Press. 2013), särsk. 105–111.

7 Müller, »Den främmande blicken«, 121. Mod. övers.

II

Romanen *Idag hade jag helst inte velat träffa mig själv* (1997) skildrar en kvinna som arbetar på en konfektionsfabrik. Efter att ha försökt upprätta kontakter med utlandet blir hon angiven, får sparken från fabriken och hamnar i säkerhetstjänstens klor:

Jag är kallad till förhör. Torsdag prick klockan nio.

Jag blir allt oftare kallad. Tisdag prick klockan tio, lördag prick tio. Onsdag eller måndag. Som om åren vore en enda vecka förvånas jag redan över att det snart är vinter igen efter den sena sommaren.⁸

Här utgör daterandet ett medel till förföljelse. Det handlar om en precision som driver fram ett tillstånd i vilket berättarjaget blir oförmöget att precisera sin egen tid och organisera sina egna dagar, och där den övergripande tidsaxeln i stället utgörs av förhören och utpekandets ständiga återkomst.⁹ Det finns en scen i romanen som gestaltar denna precision särskilt iögonfallande. Efter att ha suttit i förhör i timmar kommer jaget ut på gatan och upptäcker att förhørsledaren, Major Albu, placerat ett föremål i hennes handväska. Hon sätter sig på en bänk intill en kiosk, tar upp det lilla med omslagspapper förseglade paketet, öppnar det och håller plötsligt

---

8 Herta Müller, *Idag hade jag helst inte velat träffa mig själv*, sv. övers. Karin Löfdahl (Stockholm: W&W, 2009), 5.

9 Philipp Müller gör den relevanta iakttagelsen att romanen å ena sidan skildrar en säkerhetstjänst, som ständigt försöker komma »till punkt« med dem man förföljer, å andra sidan en förföljd person, vars »minnesrörelse« och »tankeprocess« framstår som alltmer »oavslutbar«. Se Philipp Müller, »Fluchtlinien der erfundenen Wahrnehmung«, *Text + Kritik*, nr 155 (2002), 53.

i ett avskuret människofinger. Instinktivt stoppar hon tillbaka det i väskan, bara för att ett par ögonblick senare ta upp det på nytt:

Sedan slog jag in fingret i omslagspapperet, drog åt snörena igen i ändarna, men jag var uppsprättad invändigt. Döden, som man då och då flörtar med för att skrämma bort, kunde våga sig fram för att ta reda på ett datum, ifall det inte stod förprickat i Albus kalender. Kiosken stannade, bänken var tom, jag gick och gick. Jag såg den magra och den feta döden med tjockt hår och bena, med hårkrans och med flint leta efter mitt datum i staden. Jag såg knäppta och öppna skjortor, långa och korta byxor, sandaler och lågskor, påsar, väskor, nätkassar, tomma händer. På alla upptänkliga sätt hjälpte de mötande döden att söka efter mitt datum.¹⁰

Med detta finger vågar sig alltså, som Müller skriver, döden fram. Det är ett finger som inte längre pekar på något annat än dess bokstavliga avskurenhet från livet. Men därmed, trots allt, på något: Att det i utpekandet av den förföljda och precisionen med vilken hon kallas till förhör finns ett dödshot. Förföljaren inskärper att han, om han behagar, kan bringa henne om livet. Han har berövat henne dödsögonblickets oförutsägbarhet, hävdar sig själv genom att kommunicera till den förföljda att hennes död är förutsägbar, att det finns ett »förprickat« datum för denna död i hans egen kalender. Även om kommunikationen blir särskilt tydlig i och med det avskurna fingret ger den sig till känna i varje prick på grundval av vilken berättarjaget kallas till förhör. Och mer än så: för döden dyker upp överallt omkring henne. Hela hennes omgivning framträder som en ansamling prickar av död, det vill säga prickar

---

10 Müller, *Idag hade jag helst inte velat träffa mig själv*, 144. Mod. övers.

som varslar om att hon inte bara har ett dödsdatum, utan om att det prickats in av hennes förföljare. Om tingens enhetlighet har ett »bästföredatum« är det också med avseende på detta. Tingen träder fram som daterade för att de indikerar inte bara en förföljare i största allmänhet, utan en som bemäktigat sig ens dödsdatum och förvandlat livet till effekten av detta bemäktigande.

Rent konkret går förföljelsen av berättarjaget till slut så långt att samtliga grannar i huset som hon bor i börjar spionera på henne. En av dem, en viss herr Micu, berättar att så är fallet, nämligen att han har blivit beordrad att anteckna när och med vem hon lämnar alternativt anträder huset, och att han har för avsikt att följa denna order. Därför köper hon – »delvis av elakhet för att han skrev upp när jag kom och gick och vem vet vilka andra saker, och delvis av tacksamhet för att han hade anförtrott mig det« – ett »räknehäfte« åt honom.¹¹ Detta häfte blir betydelsefullt. Med det följer en vändning för berättarjaget. I stället för att ge det till herr Micu – han visar sig inte vilja ha det – börjar hon använda det själv:

Sedan dess skriver jag upp i räknehäftet vad Albu säger när han kysser mig på hand, eller hur många gatstenar, staketbräder, telegrafstolpar, fönster det finns härifrån till [förhørslokalen]. Jag skriver inte gärna, eftersom man kan hitta sådant som är skrivet, men ändå måste jag göra det. Ofta ändrar sig antalet ting från dag till dag, trots att de är detsamma och på samma ställe. Som det kan tyckas, förblir allt som det var, men inte när man räknar. Och inte om man leker *Låna finger* [*Fingerleihen*] – man blundar och försöker i minnet med fingret rita av moln, takens konturer, darrande blad på träden eller, så länge träden är nakna, grenklykor. Ju högre konturerna sitter, desto

---

11 Müller, 199.

bättre kan fingret rita. Kyrktornet har jag ofta följt längst nedifrån och brant uppåt till spetsen och tornen på husen under vindflöjlarna. [...] Tidigare tog jag små stenar från väggkanten till hjälp att rita med. Efter omslagspapperskaramellen använder jag bara pekfingret, böjer det utmed alla detaljerna. Jag prövade aldrig om man kunde böja det avskurna fingret.¹²

Räknehäftet är ett skrivhäfte. Det är ett ting genom vilket skrivandet blir till ett räknande – ett räknande av ting – och, omvänt, ett ting genom vilket räknandet blir till ett skrivande. I samma stund som den förföljda framhäver faran i skrivandet – »man kan hitta sådant som är skrivet« – framhäver hon dess ursprung i räknandet. Å ena sidan är det en konsekvens av säkerhetstjänstens räknande. Eftersom major Albu och Securitate har fått hennes grannar att föra anteckningar om hennes förehavanden, bland annat genom att räkna och skriva upp hennes besökare, börjar hon själv föra anteckningar om majorens förehavanden och, framför allt, räkna och skriva upp tingen i sin omgivning. Å andra sidan är skälet till att räknandet över huvud taget förs på tal att det räknas fel. Jaget uttrycker själv häpnad över det: tingens antal förblir detsamma, det består, »men inte när man räknar«. I just det ögonblick som hon utsätter tingen för det räknande för vilket hon själv är utsatt upptäcker hon en tingens oberäknelighet.

Detta skulle visserligen kunna läsas i analogi med vad som sägs i den tidigare citerade passagen – som ytterligare ett exempel på säkerhetstjänstens förmåga att driva ut den förföljda i ett djupt skrämmande och hotfullt tillstånd, i vilket allt i omgivningen pekar mot ett förprickat dödsdatum. Men faktum är att jaget inte uppträ-

---

12 Müller, 200. Mod. övers.

der som vare sig skrämt eller hotat. Här talar hon inte om att vara »uppsprättad invändigt«, här går hon inte planlöst omkring med »den magra och feta döden« i blickfånget. Här skriver hon – om så bara för räknandets skull.

Siri Strømsnes har i sammanhanget talat om »en fördubbling av maktstrategin som estetisk strategi«. ¹³ Det är träffande. Detta skrivande-räknande är just en strategi varmed den förföljda fördubblar sin förföljares strategi. Även dess vidareutveckling i det som den förföljda kallar att leka »Låna finger« innebär en fördubbling, nämligen av »strategin« att stoppa ner ett avskuret människofinger i hennes handväska. Om det avskurna fingret pekar ut att det inte längre finns något för berättaren att peka på förutom sin egen död, och det därmed manifesterar döden för allt pekande förutom döds-hotets, är dock »Låna finger«-leken en lek med, i och för: livet. Det avskurna fingret försökte berättaren aldrig att böja, men i leken kan hon böja sitt eget. Hon böjer det i blindo och i minnet, hon böjer det »utmed alla detaljerna«. Med detta finger ritar hon tingen som hon lever bland. Att göra det är att erfara deras föränderlighet: de är identiska med sig själva – och ändå inte, enhetliga och ändå inte. Så äger en bejakelse rum. Inte av säkerhetstjänstens förföljelse och dödshot, men av världen som den förföljda måste leva i till följd av förföljelse och dödshot. Genom sin ritande lek och sitt skrivan-

---

13 Siri Strømsnes, »Macht und Ohnmacht in Herta Müllers Roman *Heute wär ich mir lieber nicht begegnet*«, i *Dichtung und Diktatur*, red. Helgard Mahrdt och Sissel Lægroid (Würzburg: Königshausen & Neumann, 2013), 130. Strømsnes talar dock inte specifikt om den scen som jag för på tal, utan om romanens ärende i allmänhet. Den av Brigid Haines formulerade och inom forskningen relativt ofta citerade tanken på Müllers skrivande som ett »motståndets mikropolitik« har också med detta att göra. Se hennes »'Leben wir im Detail': Herta Müller's Micro-Politics of Resistance«, i *Herta Müller*, red. Brigid Haines (Cardiff: University of Wales Press, 1998), 109–25.

de-räknande låter hon tingen träda fram som *stadda i förfall*. Trots att de befinner sig »på samma ställe« faller de bort från sig själva. I den värld som är hennes och säkerhetstjänstens är det endast på det viset som de kan vara sig själva.

Sammantaget ges här ett svar på frågan om vad det innebär att den förföljda i den övervakade staten avkrävs en registratur »lika precis« som statens. Staten övervakar den förföljda och den förföljda sin omgivning; staten observerar, iakttar och kontrollerar, och den förföljda observerar, iakttar och försöker kontrollera; staten beräknar, den förföljda räknar. I detta räknande upptäcker den förföljda en oberäknelighet hos det räknade, frammanad av statens beräkningar. Oberäkneligheten väcker i sin tur en sensibilitet med vilka tingen inte bara räknas, utan pekats ut och »ritas«. De berörs i blindo och åtföljs detalj för detalj, precisat.

III

Skrivandet i räknehäftet och den »strategi« som utvecklas som en konsekvens därav ger ofrånkomligen upphov till en fråga om Müllers skrivande som sådant. Det skärper närmare bestämt frågan om hur kopplingen mellan precisionens existentiella och litterära dimensioner ser ut. I *Idag hade jag helst inte velat träffa mig själv* förblir kopplingen antydd. På andra ställen i författarskapet görs den emellertid uttryckligen. Ett sådant är titelessän till samlingen *Alltid samma snö och alltid samma farbror* (2011), som inleds med följande utläggning:

Kvinnornas frisyrier var, när man såg dem bakifrån, sittande katter. Varför måste jag säga sittande katter för att beskriva deras hår?

Allting blev alltid något annat. Först utan att man märkte att det var något annat, när man tittade lite på det för sig själv. Men sedan bevisligen något annat, när man skulle finna ord för det, eftersom man samtalade om det. När man i en beskrivning vill vara precis måste man hitta något i meningen som är helt annorlunda, så att man kan vara precis.

Varje kvinna i byn hade en lång, tjock fläta. Flätan veks ihop på mitten och lades lodrätt på bakhuvudet och fästes upp ovanför halva huvudet med en halvcirkelformad hornkam. Hornkammens tänder försvann in i håret. Från sin välvda kant tittade bara hörnen fram som små spetsiga öron. Med öronen och den tjocka flätan såg kvinnornas bakhuvud ut som en spikrakt sittande katt.

Dessa vagabonderande egenskaper som förvandlade ett ting till något annat var oberäkneliga. De förvrängde iakttagelsen blixtnabbt, gjorde vad de ville med den.¹⁴

Det är kvinnorna i sin egen hemby, Nitzkydorf, som Müller talar om. När hon levde där, vilket hon gjorde till dess att hon var femton, hade hon ännu inte fått säkerhetspolisens ögon på sig. Inte desto mindre blev redan då »[a]llting« – med kvinnornas frisyrier som exempel – »alltid något annat«. Hon uttrycker det just i termer av en tingens »oberäkneliga« föränderlighet. Slutsatsen dras med blicken riktad mot skrivandet. Müller inskräper att man »i en beskrivning« inte kan vara precis om man inte först hittar något »som är helt annorlunda«. I den mån det är precision som

---

14 Herta Müller, »Alltid samma snö och alltid samma farbror«, *Alltid samma snö och alltid samma farbror*, sv. övers. Karin Löfdahl (Stockholm: W&W, 2012), 89. Mod. övers.

skrivandet eftersträvar, måste det svara mot erfarenheten av de »vagabonderande egenskaper som förvandlade ett ting till något annat«. Här är det katten och dess öron som via den hopvikta flätan och hornkammen »vagabonderat« upp på kvinnornas bakhuvud.

Men det ges fler exempel. Müller förklarar att skälet till att hon aldrig lärde sig att simma var hennes rädsla för »kvistormar«, det vill säga för tunna kvistar som flöt i vattnet och »liknade« vattenormar. Hon talar om repet som hängde från kyrkklockan i byn och som man drog i när det var begravning. För henne var detta rep »kyrkogårdssormen som med sin sockersöta tunga lockade människor att dö och de döda ned i graven genom smekningar.«¹⁵ Hon sammanfattar:

Jag litar inte på språket. Bäst vet jag det med mig själv, att språket alltid måste plocka med sig något som inte tillhör det, för att vara precist. Jag vet inte varför språkbilder är så tjuvaktiga, varför den giltigaste jämförelsen [*der gültigste Vergleich*] lägger beslag på egenskaper som den inte har rätt till.¹⁶

För Müller har alltså precisionen med jämförelser att göra. Tyskans *Vergleich* anger dock även det tropologiskt något strängare – och av det skälet för Müller gissningsvis mindre tilltalande – »liknelse«. Vilket ord man än väljer är det viktiga här det nästkommande och föregående steget. När Müller belyser exemplet med bykvinnornas frisyrrer, konstaterar hon att de bakifrån »[så] ut som en spikrakt sittande katt«, men i den första meningen i citatet heter det inte att dessa frisyrrer såg ut »som« (*wie*) katter, utan att de »var« (*waren*)

---

15 Müller, 90.

16 Müller, 91. Mod. övers.

katter. Likadant med kvistormarna. Å ena sidan framhåller hon att varje kvist i vattnet »liknade« (*gleich*) en vatttenorm, å den andra är anledningen till att hon för dem på tal att hon inte förmådde freda sig från rädslan som de, i egenskap av ormar, väckte i henne. Skillnaden mellan en ofarlig kvist och en farlig orm löstes upp. Denna upplösning, som ju är en upplösning av själva liknelsen, uttrycks i det precisa ordet »kvistorm«. Den Müllerska precisionen handlar alltså inte bara om att en sak (kvisten) relateras till en annan (ormen), utan om att denna relation upphör att vara en relation ögonblicket efter att ha etablerats. Den ena saken (kvisten) som på givet avstånd och i tanken jämförts med den andra (ormen) förs omedelbart därefter samman med den. Avståndet blir till en radikal närhet. Ur denna närhet uppstår en tredje för verkligheten bestämmande sak (kvistormen).

Ett ytterligare exempel på detta existentiella och litterära precisionsförfarande ger Müller när hon i samma essä för sin och moderns flykt från Rumänien på tal. Hon berättar att de reste en natt mitt i vintern och att modern plötsligt utbrast: »Det är i alla fall alltid samma snö.« Med detta »alltid«, förklarar Müller, avsåg hon »januari 1945« – tidpunkten då hon deporterades till arbetsläger i Sovjetunionen.¹⁷ Modern hade legat gömd i en jordhåla i sin grannes trädgård, men blivit påkommen efter att snön fallit eftersom det då inte längre var möjligt att leverera mat till henne,

---

17 Under andra världskrigets slutskede deporterades mellan 270 000 och 360 000 tyskar hemmahöriga i östra central- och sydosteuropa till arbetsläger i Sovjetunionen. Cirka 70 000–80 000 av dessa kom från Rumänien, varav hälften, däribland Müllers mor, levde i den så kallade Banatregionen. Deportationerna drabbade kvinnor i åldersspannet 19–30 och män i åldersspannet 17–45. Se Olivia Spiridon, »From Fact to Fiction – Herta Müllers *Atemschaukel*«, i *Herta Müller. Politics and Aesthetics*, red. Bettina Brandt och Valentina Glajar (Lincoln: University of Nebraska Press, 2013), 130–133.

utan att lämna fotspår. Alltså, skriver Müller, var det »[s]nön [som] var angivaren«. ¹⁸ Hon tillägger: »Inte bara min mor, många andra måste frivilligt lämna sina gömställen, frivilligt tvingade av snön. Och det betydde fem års arbetsläger. Det kunde min mor aldrig förlåta snön.« ¹⁹ Och därefter: »Snön är ett vitt förräderi.« ²⁰

Förräderi är Müllers ord och inte moderns, men varje gång modern nämnde sina lägererfarenheter fanns det med. Müller konstaterar att man hade kunnat »sammanfatta hela historien i ordet SNÖFÖRRÄDERI, om man hade velat«. ²¹

Med »sammanfatta« menar hon koncentrera, dra ihop, precisera. SNÖFÖRRÄDERI är alltså det som »i ett ord« preciserar Müllers mors historia. Och det är precis eftersom det, i likhet med »kvistorm« både ställer upp och upplöser en liknelse. Först förräder snön moderns gömställe och framstår därmed, i tanken och på avstånd, *som* en förrädare. I nästa ögonblick har avståndet uttraderats, och snön *blivit* denna förrädare och därmed något (eller någon) vars förräderi inte kan förlåtas.

För att tydliggöra innebörden av Müllers precision kan man jämföra med Gombrowicz. Kalenderkänsligheten och den precision som denna implicerar är en känslighet för antinomier. Den svarar mot faktumet att en given sak – ett ting eller en händelse – inte är identisk med sig själv, att den också, samtidigt, är och blottar sin motsats, och att tillvaron präglas av just denna motsatsernas samtidighet.

Varken »kvistorm« eller »snöförräderi« är en förening av motsat-

---

18 Müller, *Alltid samma snö och alltid samma farbror*, 93.

19 Müller, 93.

20 Müller, 93.

21 Müller, 93.

ser. Det finns differenser mellan ordens respektive led, men de är inte antinomiska. I fallet med kvistormen är det tvärtom likheten mellan leden (både kvisten och ormen är långsmal) som motiverar förenandet. Vad som dessutom skiljer Müller från Gombrowicz är att »samtidighet« inte är en förnuftsmässig parameter på samma sätt. »Kvistorm« betyder inte: kvisten framför mig är »samtidig« med ormen jag tänker på. Det betyder: denna kvist *är* en orm och av det skälet går jag inte ner i vattnet där den ligger och flyter.

Det är också klargörande att jämföra med Christensen. Hennes kiastiska precision kan sägas ta vid där Gombrowicz slutar och är i stor utsträckning en kritisk sådan. Den exponerar eller vill exponera antinomier (jaget kontra världen, människan kontra naturen, et cetera) i form av en subtilare rörelse av gemensamma sammanflätningar, skiften och omkastningar, och kännetecknas själv av ett visst utförande av sådana omkastningar. Müller tycks inte kasta om något. Hon åskådliggör visserligen skillnader och förskjutningar, men inte för att de döljer sig inuti förgivettagna motsatser och av det skälet måste synas, utan för att dessa skillnader och förskjutningar *är* det givna och synliga. Innebörden av hennes självupplösande liknelser är inte omkastningen av ett eller annat verklighetsperspektiv, utan det akuta postulerandet av verklighet. Att snön är »ett vitt förräderi« beror inte på förundran. Det handlar inte om att en fråga ställts till snön om hur den kan vara som den är och att den i sin tur blottat en ovisshet och kontrollöshet som drivit den frågande ut ur sig själv med en ny blick på världen. I stället rör det sig om en rak iakttagelse och syllogistisk slutledning: Snön har förrätt mitt gömställe, alltså är den en förrädare.

IV

Denna performativa aspekt av Müllers precision kan förstås närmare om den begrundas i termer av tid. De självupplösande liknelserna säger: Så här, på detta enda, om än svårgripbara vis ligger det till; sådan är tingens ordning. Men också: *Detta* hände, och sedan dess har det fortsatt att hända. »Snöförräderi« är ett bra exempel. Ända sedan snön, i januari 1945, förrådade Müllers mor och blev till en förrädare, har den fortsatt att vara en förrädare. Ordet anger inte bara ett sammanförande av »vagabonderande egenskaper«, utan också sammanförandet av *igår* och *idag*. Det är ett postulat som förklarar att »januari 1945« inte tagit slut, utan alltjämt och trots allt pågår.

Ett annat exempel vore »andningsgunga«. Det är dock inte bara ett ord i en essä, utan titeln på en roman som, i sin helhet, innebär ett utforskande av nämnda postulat. Här är det nödvändigt att dröja.

Om man börjar med ordet och tillfälligtvis lämnar romanens händelseutveckling och karaktärsteckning därhän kan konstateras att det rör sig om en liknelse som upplöser sig själv. Andningen liknas vid gungan via dess pendelrörelse, dess 'fram och tillbaka'. Omvänt liknas gungan vid andningen och andetaget genom dess 'in och ut'. Förhållandet mellan ordets bägge led är dock inte jämnt. Gungan finns för att inskräpa andningen – inte tvärtom. »Andningsgunga« är ett ord som säger att andningen gungar, snarare än att en viss gunga andas. Därmed säger det att andningens 'in och ut' måste förstås som ett 'fram och tillbaka'. Skillnaden är avsaknaden av en given gräns. Att andas in och ut är att låta något komma in (inombords) och åter ut (utanför). Att andas fram och tillbaka är att

göra detta, men utan gräns. Gränsen som försvinner kan vara den hos en kropp, lika mycket som gränsen som utgörs av ett *nu* förstått som en fast punkt i tiden. Genom att romanen kontinuerligt skiftar tempus mellan presens och preteritum reflekteras denna gungrörelse narrativt. I *Andningsgunga* är det presens och själva nu-punkten som tycks sättas i gungning.

Vad handlar romanen om? En ung man vid namn Leo Auberg som i likhet med författarens mor deporteras till ett sovjetiskt arbetsläger »i januari 1945«. ²² Modern anas i en av bikaraktärerna, som vid ett tillfälle utbrister att det var för att »[s]nön skvallrade« som hon blev tvungen att »frivilligt lämna sitt gömställe, frivilligt tvingad av snön«. ²³ Faktum är dock att modern, enligt Müllers egen utsago, aldrig varit i stånd att säga särskilt mycket om tiden i lägret. Det var inte förrän författaren lärde känna poeten Oskar Pastior, som också tillbringade fem år i sovjetiskt arbetsläger, som önskan att skriva en bok om deportationerna kunde förverkligas. »Han«, säger Müller, »komprimerade språket på ett annat sätt än min mor. Han talade om 'existensens nollpunkt'. Hans minne levde av enskildheterna, var komplicerat, ty hans livslånga skada bestod i en livslång närhet till lägret.« ²⁴

Utöver modern och Pastior finns en tredje referens: Paul Celan. »Andningsgunga« ekar omisskännligt av den »andningsvändning«

---

22 Herta Müller, *Andningsgunga*, sv. övers. Karin Löfdahl (Stockholm: W&W, 2009), 5.

23 Müller, 15.

24 Müller, 116. Till att börja med var författandet av *Andningsgunga* ett kollektivprojekt. Omkring 2004 började Müller och Pastior att skriva på boken – som ännu inte givits titeln *Andningsgunga* – tillsammans. 2005 publicerade de ett avsnitt ur den. Året därpå dog Pastior plötsligt, varvid Müller kom att påbörja projektet på nytt, denna gång ensam. För det publicerade avsnittet ur Müllers och Pastiors kollektivprojekt, se »Vom Hungerengel eins zwei drei«, *Die Horen*, nr 3 (2005), 123.

och »andningspaus« som »Meridianen« talar om i direkt anslutning till diskussionen om »20 januari«. ²⁵ »Andningsgunga« kan förstås som ett ord för pausens och vändningens förblivande. Den kan tolkas som dessas oförutsägbara förlängning, intensifieringen av deras ögonblickliga öppenhet. Det blir tydligt i följande stycke, som är det första i romanen i vilket denna gunga nämns:

Ibland faller föremålen från lägret över mig, inte det ena efter det andra, utan i skock. [...] Knappt hinner jag tänka att jag har tagit med mig sysaker i necessären, förrän handduken tränger sig på, som jag inte vet hur den ser ut. Och så dyker en nagelborste upp, som jag inte vet om jag hade. Och så en fickspegel som fanns eller inte fanns. Och ett armbandsur som jag inte vet var det hamnat, om jag nu tog med mig det hem. Föremål som kanske inte hade med mig att göra söker upp mig. De vill deportera mig mitt i natten, hämta hem mig till lägret vill de. Eftersom de kommer i skock stannar de inte bara i huvudet. Jag har ett tryck över magen som stiger upp i halsen. Andningsgungan gör en volt, jag måste kippa efter andan. En sådan kamnagelsaxspegelborste är något ohyggligt, precis som hungern är ohygglig. ²⁶

---

25 Vilket också har noterats i forskningen, exempelvis av Christina Rita Parau, som bland annat hävdar att förutsättningen för utropet »Leve konungen«, som Celan i »Meridianen« hämtar från Büchners *Dantons död*, är det »undantagstillstånd« som Giorgio Agamben ett par decennier senare kommer att begreppsliggöra, och att den retoriska och syntaktiska närheten mellan orden »andningsgunga« och »andningsvändning«, måste förstås utifrån detta tillstånd. Se »'Atemwende' – 'Atemschaukel'«. Paul Celan und Herta Müller: Differenzen und Homologien«, i *Interkulturelle Erkundungen. Leben, Schreiben und Lernen in zwei Kulturen*, red. Andrea Benedek et. al (Frankfurt am Main: Peter Lang, 2012), band I, 373–386.

26 Müller, *Andningsgunga*, 30–31. Mod. övers.

Här talar huvudpersonen Leo Auberg utifrån ett efteråt, sextio år senare. Men han talar också för att säga att en fras som *sextio år senare* bara är sann till hälften. Därav den grammatiskt bestämda formen. »Andningsgungan« är bestämd och bestämmande för honom. Alltsedan januari 1945 *är* den hans andning. Den är det genom vilket han andas och det genom vilket lägret andas i honom. Här gör den dessutom »en volt« och får honom att »kippa efter andan«. På så vis påminner den om sin koppling till andningsvändningen. Skälet till att Auberg för gungan på tal är att han känner sig överfallen av diverse föremål från lägret. Det handlar om sådana som han »inte ens vet om han hade«, föremål som med andra ord kanske aldrig var hans i lägret, men som han inte desto mindre hemsöks av. De kommer för att »deportera [honom] mitt i natten« och för att »hämta hem [honom] till lägret«. De kommer alltså för att säga att *då*, för sextio år sedan, alltså *är* och råder, och att detta *då* inte är något att minnas (eller inte minnas).

Han konstaterar dock att föremålen inte söker upp honom »det ena efter det andra, utan i skock«. Hade de gjort det hade det varit fråga om en sammanfogning av redan avgränsade punkter längs en tidslinje. Varje punkt hade svarat mot ett föremål: 'först detta, sedan detta, sedan detta, sedan detta' och så vidare. Men i stället: skocken – ett antal bestämda, fast från varandra tids- och rumsmässigt oavgränsade ting. De kommer samtidigt och faller bokstavligen in i varandra.

Så bildar de en »kamnagelsaxspegelborste«. Detta ord anger inte något som hänt en gång i tiden och sedan upphört att hända. Det svarar inte mot ett avslutat skede i en given kronologisk historia. I stället berättar det om ett »ohyggligt« presens, som aldrig slutits eller flutit bort, utan som ända sedan »januari 1945« förblivit öppet. Det berättar kort sagt om det som även »andningsgunga« berättar

om. Öppenheten står inte i konflikt med precisionen. Tvärtom är det genom denna öppenhet som precisionen vinner kraft. Det är för att Auberg fortsätter att leva i ett oavslutat, alltjämt pågående »januari 1945« som det blir nödvändigt för honom och hans författare att tala om »andningsgungan« snarare än »andningen« och därigenom tillåta det förra ordet att ombestämma det senare.

Detta är dock inte allt. »Andningsgunga« låter sig förstås på fler sätt. Den temporala öppenheten motsvaras av en meningens öppenhet. Ordet är meningsbestämmande; det säger vad som är och hur det är, men det är samtidigt mångfaldigt – »flerställtigt«, skulle möjligen Celan säga – och utgörs av många lager av mening. Att andningen blir till en gunga kan även bero på att gungan är förbunden med det arbete som utförs i lägret, nämligen skyfflandet av kol, och med en viss av romanens huvudperson använd skyffel. Bandet är lexikalt. Svenskan förmår inte återge det, men på tyska heter skyffel *Schaufel* och gunga *Schaukel*. Endast en konsonant skiljer dem åt:

Det finns många skyfflar. Men hjärtskyffeln tycker jag bäst om. Det är bara den som jag har givit ett namn. [...] Med den ena handen griper man om halsen och med den andra om trähandtaget högst uppe på skaftet. [...] Jag håller balansen, hjärtskyffeln [*die Herzschaukel*] blir till en gunga i min hand som andningsgungan [*die Atemschaukel*] i mitt bröst.²⁷

Ordet hjärtskyffel erhöll Müller från Oskar Pastior. Det var han, som under ett av deras många samtal, nämnde det. Men hjärtskyffel är, som Müller själv framhåller, också bara en fackterm för en

---

²⁷ Müller, 76.

spade med hjärtformat blad.²⁸ När Leo Auberg låter meddela att hjärtskyffeln är den enda skyffel han givit ett namn ska det alltså förstås som ett uttryck för tillgivenhet. Denna skyffel står honom så nära att dess formella och förment opersonliga namn är som om det vore ett namn han själv förlänat den. Lika viktigt är dock att denna utsaga framhäver frånvaron av en motsvarande. Till skillnad från hjärtskyffeln är andningsgunga ett namn som Leo Auberg de facto givit andningen. Det förekommer endast i bestämd form. I lägret finns inget annat namn, varken mer formellt eller mer personligt, än just detta. Andningsgungan är vad andningen är och vad skyfflandet och arbetet i lägret bestäms i relation till. Men det omvända är också sant: utan skyfflandet i lägret och hjärtskyffeln skulle det inte funnits någon till andningsgunga utnämnd andning.

Till konstellationen arbete och andning hör en tredje komponent: hungern. Den tematiseras via den så kallade »hungerängeln«. I det första av två avsnitt betitlade »Om hungerängeln« heter det:

Jag skulle inte behöva hjärtskyffeln. Men min hunger är hänvisad till den. Jag skulle önska att hjärtskyffeln var *mitt* redskap. Men den är min härskare. Jag är redskapet. Den härskar och jag underkastar mig. Och ändå är den min käraste skyffel. Jag har tvingat mig att tycka om den. Jag är undergiven, därför att den är en bättre härskare för mig om jag är foglig och inte hatar den. Jag måste tacka den, för när jag skyfflar [...] avleds jag från hungern...²⁹

Och ett stycke senare:

---

28 Herta Müller, »Livsängest och ordhunger«, sv. övers. Susanne Widén, *Alltid samma snö och alltid samma farbror*, 254.

29 Müller, *Andningsgunga*, 80.

Hjärtskyffeln märker genast när jag inte är helt koncentrerad på den. Då snör en tunn panikkänsla till halsen på mig [...] Jag är kort före sammanbrottet, tungspenen sväller i min sötaktiga gom. Och hungerängeln hänger sig i tungspenen inne i munnen på mig. Den är ängelns våg. Den tar på sig mina ögon och hjärtskyffeln blir yr, kolen dimmig. Hungerängeln sätter mina kinder på sin haka. Den sätter min andning i gungning.³⁰

Den intima relationen till hjärtskyffeln beskrivs som en relation byggd på ett tvång som Auberg också underkastar sig själv. Han har inte bara, som han utbrister, tvingat sig att tycka om skyffeln, utan gjort den till härskare. Det innebär i sin tur, vilket han krasst medger, att det är han som är arbetsredskapet och inte skyffeln. Han är själv tinget som tas i bruk och har därtill tvingat sig att tycka om just det ting i namn av vilket det egna förtingligandet äger rum.

Kärleken till underkastelsen har ett konkret skäl. Det är för att låta sig avledas från hungern som den intima relationen med skyffeln måste utvecklas. I skyfflandet ges en om än skör och tillfällig respit. Och därmed också: en respit från andningsgungan. När Auberg talar om att hjärtskyffeln blir till en gunga i hans hand, liksom andningsgungan gungar i hans bröst, säger han med andra ord att han flyr till skyfflandets gungrörelse i syfte att undkomma andningens. Men detta för att den senare, såsom den omnämns i stycket ovan, är betingad av hungern. Nu är det »hungerängeln« som sätter Aubergs »andning i gungning«.

Samtliga dessa meningsskikt ingår på ett eller annat sätt i »andningsgunga«. Ordet drar dem samman, koncentrerar dem. I detta ord finns andningen i bestämd form, den som även bestäms via

---

30 Müller, 81.

»hungerängeln« och »hjärtskyffeln«; här namnges lägertillvarons erfarenhet, som är hungerns och tvångsarbetets erfarenhet, och här ekar Celans »andningsvändning« och »andningspaus«, liksom Oskar Pastiors och Müllers mors faktiska upplevelser. Framför allt anger ordet en viss avsaknad av gräns: detta att andas fram och tillbaka, snarare än in och ut. Det meningsskiktet är både avhängigt och oavhängigt de övriga. Man behöver inte påminnas om de förra för att uttyda det senare – men det senare vore inte angeläget att uttyda om det inte hade varit för de förra.

Vad kan det innebära att andas utan gräns, utan att skillnad mellan insida och utsida görs? Två radikalt olika saker. Å ena sidan att ha berövats det egna – den egna platsen, tiden, tanken och känslan; att vara dominerad, hetsad och kontrollerad; att inte någonsin eller någonstans ha möjlighet att stanna upp och hämta andan; att vara en siffra, inte en människa; att vara en lägerfånge. Å andra sidan innebär det att vara öppen – inför världen, tingen och andra människor; det är en fråga om att vara närvarande, nära sig själv och det som inte är en själv, exponerad och intim.

Det vore inte orimligt att hävda att precisionen i »andningsgunga« handlar om att ordet utsäger dessa bägge saker med största bestämdhet, samtidigt. Men det förhåller sig annorlunda. Precisionen i detta ord består i att det *gör* dem, dessa diametralt motsatta saker, till en enda sak. Det rör sig inte om en förening av motsatser, utan om en enda satsdel, en enskildhet, som pekar åt skilda håll.

V

Med denna läsning av »andningsgunga« har jag närmat mig nollpunkten, det vill säga den karaktäristik av nollpunkten som gavs när Celans »20 januari« diskuterades inledningsvis. Nollpunktens dubbelhet – en figur såväl för menings- och människoutplånande nihilism, som för ett för skrivandet ofrånkomligt presens – reflekteras i gungan. Nollpunkten gjorde sig påmind hos både Gombrowicz och Christensen: tydligast i den förras reaktion på ankomsten av ett nytt år och i den senares dikt om Hiroshima och Nagasaki. Hos Müller och i *Andningsgunga* är dess närvaro än mer påtaglig.

I en passage i slutet av romanen nämns den explicit. Leo Auberg uttrycker en önskan om att genomföra ett »räddningsbyte« med tingen, »som ju utan att leva är odöda«. Han säger att han vill »låna deras uthållighet och existera utan kropp«, och konstaterar därpå:

Nollpunkten är det osägliga. Vi är eniga, nollpunkten och jag, om att man inte kan tala om, på sin höjd runt omkring den. Nollans uppspärade mun kan äta, inte tala. Nollan omsluter dig med sin kvävande ömhet. Räddningsbytet tillåter inga jämförelser [*Vergleiche*]. Det är tvingande och direkt som: 1 skyffellyft = 1 gram bröd.³¹

Vad är det som namnges här? Till att börja med platsen som Auberg befinner sig på: arbetslägret. Att lägertillvaron är en helt utblottad sådan; att fången lever vid dödens rand med livet reducerat till en ren kamp för överlevnad; att existensen framför allt går ut på att lyckas få i sig tillräckligt mycket näring för att orka med en dag av tvånsarbete till och att det starkaste begäret är att slippa

---

³¹ Müller, 236. Mod. övers.

känna begär, slippa känna hunger, bli ett ting. Således utnämns nollpunkten till »det osägliga«. Eftersom den innebär ett minimum av liv är det endast, sådan tycks antydna vara, ett minimum av tal som kan göra den rättvisa. Att ens tala »om« den är för Auberg vanskligt. Det signalerar att den är möjlig att på ett behärskat vis skaffa överblick över, vilket inte är fallet. Tvärtom är det nollpunkten som »med sin kvävande ömhet« omsluter en.

Aubergs formuleringar väcker associationer till Celan och dennes tal om »20 januari« som ett »fruktansvärt förstummande«, men också till den vidare diskussionen om möjligheten att återge och i nästa led göra konst och litteratur av Förintelsen. Bettina Bannasch hävdar i en artikel att utsagan »Nollpunkten är det osägliga« ska förstås som en direkt anspelning på denna diskussion och att den, med avseende på debatten om Förintelsens historiska ojämförlighet, följs upp i meningen »Räddningsbytet tillåter inga jämförelser«. ³² Hon poängterar emellertid också att det som skildras i *Andningsgunga* är ett sovjetiskt arbetsläger, inte ett tyskt, och att påståendena om »osäglighet« och »ojämförlighet« ytterst handlar om erfarenheten som sådan, det vill säga erfarenheten av hunger och önskan om att bli ett ting för att på så vis få respit från hungern. Det är, framhåller hon, denna erfarenhet som inte tillåter några jämförelser. Det som lyfts fram är det unika och enskilda i den upplevelsen, snarare än upplevelsens plats i en given historisk skrivning. Här finns en spänning som påminner om den som ordet »andningsgunga« uttrycker: mellan en historisk identifierbar situa-

---

32 Bettina Bannasch, »Zero – A Gaping Mouth: The Discourse of the Camps in Herta Müller's *Atemschaudel* between Literary Theory and Political Philosophy«, i *Other people's pain. Narratives of trauma and the question of ethics*, red. Marin Modlinger och Philipp Sonntag (Oxford: Peter Lang, 2011), 115–169.

tion och ett existentiellt predikament som, trots att den blottläggs av den förra, inte låter sig reduceras till denna.

Men i passagen sägs även en ytterligare sak, något som vrider tanken och bilden ett varv till: det är via en komparativ konjunktion, ett »som« (*wie*), som det ojämförliga i »räddningsbytet« uttalas. Föremålet med vilket denna ojämförlighet jämförs är dessutom en *ekvation*. Räddningsbytet sägs vara ojämforligt. Ojämforlighet sägs innebära att något är »tvingande och direkt«, att något är tvingande och direkt jämförs med »1 skyffellyft = 1 gram bröd«. Vad Auberg i sista hand säger är alltså att erfarenheten av att befinna sig vid »nollpunkten« med denna önskan om att bli ett ting, är »ojämforlig« och därmed »osäglig« – försåvitt man inte talar som denna ekvation talar.

Hur talar den? Den jämför en sak med en annan för att ögonblickligen lösa upp jämförelsen. Den gör gällande att 1 skyffellyft är *som* 1 gram bröd, men också att det förra är *lika med* det senare, att de *är* varandra. På frågan om vad ett skyffellyft är svarar ekvationen att det kan jämföras och i nästa led jämföras med ett gram bröd – och vice versa. Hur tala om denna »osägliga« nollpunkt? Hur tala om dess på en gång historiska och existentiellt allmänna realitet? Hur tala om det som inte låter sig »om«-talas? På detta vis, med en sådan ekvations precision.

En sak som inte kommenterats än, men är viktig att lyfta fram är att ordet för »jämförelse« som används är *Vergleich*. Det är alltså samma ord som Müller använder när hon i essän som diskuterades i början beskriver vad det är som gör hennes språk precist, och som jag valt att förstå som »liknelse«. Det som här först avvisas (»Räddningsbytet tillåter inga jämförelser«), för att omedelbart återtas (via ett »som«) och slutligen demonstreras (»1 skyffellyft = 1 gram bröd«) är ingenting annat än denna för den müllerska

precisionen utmärkande trop. Jag har kallat den »självupplösande liknelse«. Med ovanstående passage erbjuds ett annat, enklare och tydligare begrepp: ekvation. Man skulle kunna invända mot detta, hävda att ekvationen ifråga faktiskt är romangestalten Aubergs, inte hans författares, och att han ger uttryck för sin extrema existentiella belägenhet, sin konkreta desperation, inte sättet på vilket en sådan belägenhet i allmänhet kan vara *möjlig* att uttrycka. Men passagen börjar med påståendet att nollpunkten »är det osägliga« och givet att ekvationen utsäger räddningsbytet och räddningsbytet är utmärkande för nollpunkten, utsäger ekvationen, på trots mot nollpunktens »osäglighet«, även denna och framstår därmed som ett uttryck för just *möjligheten* att trots allt – trots att det inte går eller ska gå – utsäga den. Och då inte bara en möjlighet för Auberg »själv«, utan även för hans författare. Att skilja på dem med avseende på deras respektive »språk«, det vill säga skilja sättet på vilket Auberg talar från det på vilket Müller låter honom tala är inte möjligt.

Introduktionen av en om än aldrig så basal ekvation i romantexten, självklarheten med vilken denna matematiska figur dyker upp, är inte formellt, men inte heller innehållsligt slumpmässig. Arbetslägret – och här utgör inte det som skildras i *Andningsgunga* något undantag, tvärtom – är den precisa kalkylens extremlats. I bokens inledning konstaterar Auberg: »Var och en måste hålla reda på sitt nummer dag och natt och veta att vi var numrerade och inga privatpersoner.«³³ Förhållandet mellan denna nihilistiskt preciserade verklighet och ekvationen som Auberg själv åberopar sig på utgör en parallell till förhållandet mellan förföljare och förföljd, statlig »registratur« och individuell sådan i *Idag hade jag helst inte*

---

33 Müller, *Andningsgunga*, 25.

velat träffa mig själv. Aubergs ekvation är visserligen inte ett fysiskt levande finger, inte något att »rita« det omgivande landskapets detaljer med, men den uppvisar inte desto mindre ett annat slags precision. Den exponerar närmare bestämt dess grundläggande inkommensurabilitet med sig själv. Denna ekvation är »tvingande och direkt«, men också – med matematikens mått mätt – fundamentalt oprecis. Vad betyder »1 skyffellyft = 1 gram bröd«? Betyder det att detta är vad ett skyffellyft kostar kroppen? Att kvantiteten energi som förbrukas när man gör ett lyft (vilket som helst) med en skyffel (vilken som helst) är den man utvinner ur just ett gram bröd (vilket som helst)? Är inte det för lite? Eller tvärtom: för mycket? Och hur ens ta reda på något sådant? Och hur göra det i ett arbetsläger?

Avsaknaden av svar på dessa frågor står inte i konflikt med »det tvingande och direkta«. Det senare innebär tvärtom den nödvändiga affirmationen av det förra, det vill säga affirmationen av en svarslöshet. Som konstaterades tidigare: hos Müller innebär inte detta – som hos Christensen – förundran. Här är det ingen som tar ett steg tillbaka och ställer en fråga – frågorna var mina, inte Aubergs eller Müllers – utan endast någon som gör en enkel iakttagelse om en med sig själv inkommensurabel verklighet. Det är detta som förmedlas genom samtliga ovan diskuterade ord, såväl »kvistorm« som »snöförråderi«, »hungerängel« och »andningsgunga«: å ena sidan en »tvingande och direkt« enskildhet, å den andra, men knappt märkbart, en inre klyvnad eller splittring.

VI

Några år efter Berlinmurens fall anordnades en konferens i den lilla östtyska staden Glauchau under rubriken »Utopins glans och elände«. Müller, som var en av gästerna, höll ett föredrag med titeln »Tio fingrar blir ingen utopi«, som senare publicerades i essäsamlingen *Hunger och siden* (1995).³⁴ I centrum står hennes upplevelser av den »tillämpade utopi« som hon menar att den rumänska diktaturen utgjorde, men hon inleder med att konstatera att hon, sina efterforskningar till trots, inte lyckats förstå vad ordet utopi egentligen betyder, och avfärdar det som »ogripbart». ³⁵

Det kan tyckas förvånande. Borde inte en författare som framhåller att hon inte »litar på språket« och besitter en känslighet för tingens »vagabonderande egenskaper« ha överseende med, ja, till och med värdesätta det som är svårt att greppa? När Müller invänder mot utopibegreppets ogripbarhet har hon emellertid något delvis annat i åtanke. Det handlar om att det, som hon skriver, »fladdrar dit det vill». ³⁶ Det vill säga: att det med lätthet kan approprieras och omsättas i dogmatisk ideologi.

En av dem som kommenterat denna utopikritik är Norbert Otto Eke.³⁷ Han betonar att dess primära föremål är »statssocialismen« och inte begreppet som sådant. Tvärtom, hävdar Eke, är Müllers

---

34 Det är från den tryckta essän jag utgår. Se Herta Müller, *Hunger och siden*, »Tio fingrar blir ingen utopi«, sv. övers. Bodil Zalesky (Stockholm: Bokförlaget Tranan, 2011), 63–79.

35 Müller, 63.

36 Müller, 63. Här anspelar hon också tydligt på begreppets bokstavliga betydelse som är »platslös« eller »icke-plats«.

37 Norbert Otto Eke, »Utopie«, i *Herta Müller*. Handbuch, red. Norbert Otto Eke (Stuttgart: J.B. Metzler, 2017), 241–245.

kritik själv av »utopisk karaktär«. ³⁸ Såsom »förvaltare av rätten till ovillkorlig frihet« borde Müller enligt honom kunna betraktas som »utopiker«. ³⁹ Tolkningen är tänkvärd – men reduktiv. Müller kritiserar mycket riktigt diktaturen i första hand. Vad hon dock också gör är att förankra sin kritik i en diskussion om förhållandet *helhet–detalj*. I ljuset av den är det svårt att betrakta henne som utopiker.

Den utopiska tanken är, betonar Müller, inställd på helheten, *das Ganze*. Den vill belysa och förklara *allt*, relationer mellan människor i synnerhet. Visionen gäller det totala, fullständiga, kompletta. För att åstadkomma denna totalitet måste den, inte nödvändigtvis av illvilja, abstrahera och nivellera skillnader. Müller säger att den »likriktar de oräkneliga försöken att göra livet uthärdligt«. ⁴⁰ Det är därför hon talar om den rumänska diktaturen som en »tillämpad utopi«. Hon understryker att det typiska för den var viljan att upprätthålla sig själv som totalitet. Det övergripande värde som till varje pris skulle försvaras var just detta och allt som försvarade upprätthållandet av totaliteten var tvunget att kontrolleras och, om nödvändigt, elimineras. Kontrollen kunde ta skilda former och vara mer eller mindre våldsam.

En sådan form, som Müller själv utsattes för och som även skildras i *Idag hade jag helst inte velat träffa mig själv*, var förhöret. Närmare bestämt: att med jämna mellanrum och på dunkla grunder kallas till förhör. Syftet med förhöret var, förklarar Müller, att avslöja den förhörda som lögnare och därmed som »fiende till

---

38 Eke, 242.

39 Eke, 243–244.

40 Müller, »Tio fingrar blir ingen utopi«, 63.

helheten«. ⁴¹ Det var, säger hon, »normalt att jag den tjugonionde oktober fick frågan var jag varit den tredje april. Med vem, undrade Securitate-mannen, och vad hade jag sagt vid det tillfället. Han visste precis, jag visste det inte längre«. ⁴² Att Müller inte kunde uppbåda den kontroll över och kunskap om sitt eget liv som mannen från säkerhetstjänsten var i stånd till blev ett bevis på att hon ljög. Han förmådde precisera och datera hennes tid och förehavanden, hon kunde inte det – alltså eskalerade förföljelsen.

I *Idag hade jag helst inte velat träffa mig själv* är det denna säkerhetstjänstens »registratur« som ger upphov till en motsvarande hos den förföljda. Den driver henne till att börja skriva upp saker i »räknehaftet« och »rita« detaljerna i sin omgivning. I »Tio fingrar blir ingen utopi« konstateras i gengäld:

Den som inte kan leva med detaljen, den som förbjuder och föraktar den, blir blind. Tusen detaljer blir något, men av dem blir det ingen sammanhängande tråd av livet, ingen allmän överenskommelse, ingen utopi. Detaljer kan inte göras till länkar i en kedja. Tillsammans bildar de inte någon rätlinjig logik. ⁴³

Müllers formuleringar är drastiska, men inte nyanslösa. Hon säger inte att varje utopi eller utopisk tankegång är totalitär, utan att utopiskt tänkande är beroende av ett visst förhållningssätt till »detaljen«, närmare bestämt en oförmåga »att leva med« den. I diktaturen (den »tillämpade utopin«) kultiverades denna oförmåga. Den anbefalldes som norm; det gällde att godta att saker var

---

⁴¹ Müller, 73.

⁴² Müller, 72.

⁴³ Müller, 75. Mod. övers.

bra *totalt sett* och att allt gick mot det bättre. Här blev oförmågan också till ett *förakt* för detaljen, vilket bland annat kom till uttryck i förhörspraktiken. När mannen från säkerhetstjänsten under en viss dag i oktober frågar Müller var hon befunnit sig en viss dag i april är det en detalj han frågar om. Men han gör det inte av intresse för detaljen som sådan. Vad han i själva verket demonstrerar genom detta frågande är att detaljer är ovidkommande. De åberopas endast i syfte att bekräfta och förstärka helhetsbilden av Müller som någon man måste övervaka. Genom att reducera dem till en funktion i ett maktspel visar han att han kan göra vad han vill med dem, att de inte är något att respektera.

Vad är då en detalj? Vad är det utopikern enligt Müller inte förmår att leva med? Ett svar är att detaljen är den minsta beståndsdel i en given helhet och att varje helhet, omvänt, utgör en given uppsättning detaljer. Men detta svar avvisas av Müller. Skillnaden mellan detalj och helhet är, låter hon förstå, inte kvantitativ, utan kvalitativ. I citatet illustreras idén om en helhet bland annat med bilden av livet som »sammanhängande tråd«. När livet framställs som en sådan tråd eller för den delen som en »kedja« av »länkar« handlar det inte, inskräper Müller, om detaljer. Detaljer utmärks tvärtom av att de inte kan kopplas samman enligt en »rätlinjig logik«.

Att hänge sig åt detaljer, försöka »leva med« dem är, som Müller skriver på annat ställe i essän, att konfronteras med ett »virkvarr«. ⁴⁴ Att de inte låter sig förstås som delar av en »sammanhängande tråd« innebär att de berättar om en värld som inte heller, med mindre än en utopisk idealisering, låter sig förstås som en sammanhängande tråd. En detalj är inte förbunden med andra detaljer

---

44 Müller, 67.

likt en punkt med andra punkter på en linje. Detaljen är för Müller något öppet och brustet: den är en punkt som så att säga inte kan eller vill vara en punkt, en punkt som pekar åt flera håll, en pulserande, gungande, expanderande eller krympande sådan. Om detaljen kännetecknar ett visst ting är det ett som »[faller] över ända av sig själv«. ⁴⁵ Att »leva med detaljen« är att gå denna tingets instabilitet och föränderlighet till mötes. Det är att hänge sig åt just det. Således är detaljen i Müllers vokabulär strukturellt analog med det hon kallar »tingens bästföredatum«. Den exponerar något som vid ett visst ögonblick »förfaller« eller upphör att gälla som sig själv, närmare bestämt: *ögonblicket i vilket* detta något upphör att göra det. Detaljen är hos Müller detta avbrott, vilket också är en öppenhet. Och den är bestämd, konkret, »tvingande och direkt«.

I essän där Müller för tingens »vagabonderande egenskaper« på tal anför hon frisyrrerna som kvinnorna i hennes hemby hade som exempel. De är detaljer. Inte i meningen mindre delar av en viss helhet – exempelvis någons personlighet eller karaktär – utan i meningen att de upphör att gälla som sig själva. Frisyrrerna blir *som* och *är* omedelbart därpå något annat, nämligen »sittande katter«. De är detaljer för att de anger ögonblicket för en förvandling, stunden vid vilken något alldagligt och knappt märkbart plötsligt öppnar sig, ett *nu* i vilket detta knappt märkbara blir märkligt och distinkt på samma gång.

Man skulle kunna hävda att det här är ett skeende som utspelar sig i språket, att det rör sig om språkliga detaljer och en språkets precisionsakt. Müller gör det själv vid ett tillfälle. Men hon talar även om en känslighet för detta transformativa, självomkastande skeende som föregår den språkliga bearbetningen av det. Det är

---

45 Müller, 68.

så essän börjar. Den inleds med konstaterandet att »kvinnornas frisyrier« *var* »sittande katter«. Det var på detta vis, förklarar Müller, de framträdde för henne som barn, på *precis* det sättet hon erfor dem. Den märkliga, förvandlande precisionen i språket och beskrivningen svarar – detta är Müllers poäng – mot en livets lika märkliga och förvandlande precision. Den är inte ett resultat av säkerhetstjänstens förehavanden, men däremot något som säkerhetstjänsten förvrider och gör till verktyg för förföljelse.